

УДК 94 (477.82) «192» : 352 (438)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛЬСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У ЗАХІДНІЙ ВОЛИНІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920 р.

Сергій Гладушук

Старовижівський професійний ліцей

Україна, 44400, Волинська обл., смт. Стара Виживка, вул. Забілицька 4

e-mail: sergii.gladushuk@ukr.net

Упродовж 1919-1921 рр. у Західній Волині функціонувала адміністрація Речі Посполитої у вигляді цивільних управлінських структур, кордони яких змінювалися у відповідності до зміни ситуації на фронті. Першочергово край перебував у віданні Цивільного управління східних земель (ЦУСЗ) – польської адміністрації на теренах так званих «східних кресів». Однак, зважаючи на конфесійну та національну унікальність Західної Волині, регіон на початку 1920 р. отримує своєрідну автономію у складі ЦУСЗ. Місцеві управлінські кадри розпочинають процес інтеграції краю до складу Речі Посполитої. Дослідження особливостей функціонування польської адміністрації у Західній Волині дає можливість простежити один з історичних етапів інституціоналізації українських земель.

Метою статті є спроба дослідити особливості функціонування польської адміністрації у Західній Волині у першій половині 1920 р. та її постави стосовно багатоетнічного місцевого населення.

Фрагментарно до теми розвідки звертали-ся польські дослідники, котрі аналізували суспільно-політичні аспекти становлення польської адміністрації у регіоні [7; 10].

На початку січня 1920 р. Ю. Пілсудський здійснив поїздку на терени Волинського фронту. 5 січня того ж року Начальник держави прибув до Ковеля. Тут його зустрів повітовий староста Т. Двораковський, бургомистр Максимович, представники католицького, православного та іудейського духовенства, делегати польського, чеського, німецького та українського населення. Останніх представляв М. Луцкевич. Одна із анонімних нотаток підготовлених для преси аналізує настроїв, що панував під час приїзду Ю. Пілсудського до міста: «Серед цілої маси делегацій, що зустрічали Начальника держави у Ковелі, виділялися національні представники українців, росіян, німців і чехів, котрі вітали Начальника держави з не меншим ентузіазмом ніж поляки. Представник українців наголосив на тому,

що український народ прагне щоб Річ Посполита взяла його під свою опіку та врятувала від русифікації, яка йде зі шкіл і православно-го духовенства. Делегат від німців дякував за визволення з-під більшовицької неволі та запевнив на лояльності до Польської держави. Представник чехів відзначив, що чехи свято вірять у те, що лише у складі Польщі вони зможуть жити, як вільні з вільними та рівні з рівними» [5, к. 481].

Після кількогодинного перебування у Ковелі Ю. Пілсудський відправився до Рівного, куди прибув увечері 5 січня 1920 р. Тут він виголосив промову, що стосувалася східних теренів: «Розумію ваші почуття, коли вітаєте мене, як представника Речі Посполитої. Сам був вихований на кресах і пережив усе, що переживаєте ви [...] Коли говоримо про креси, то мусимо зрозуміти, що ж таке креси. Креси – це зіткнення одного народу з іншим, однієї культури з іншою, одного виховання з іншим вихованням [...] Ми поляки були об'єктом різних кресових політик, і сповна відчули на собі утиски [...] Скрізь у кресовій політиці панують утиски, але я хотів би, щоб і наша кресова політика була продумана і вона такою буде» [12, s. 131]. Далі Начальник держави поїхав до Луцька де говорив про потребу взаємної поваги та спільної праці задля майбутнього [12, s. 132]. Настрої, що панували під час приїзду Ю. Пілсудського на терени Західної Волині можуть бути ілюстрацією того, до чого прагнув Начальник держави на території ЦУСЗ впродовж цілого 1919 р.

10 січня 1920 р. делегація Володимирського повіту склала неочікуваний меморіал Начальнику держави. У тексті йшлося про включення Волинського округу ЦУСЗ до складу Речі Посполитої, що було б рівнозначно із ліквідацією кордону на р. Буг, який, на думку авторів меморіалу, створював господарські перешкоди для економічного розвитку регіону [7, s. 364]. Варто відзначити, що Ю. Пілсудський був прихильником приєднання регіону до складу Речі Посполитої, але ви-

нятково з дотриманням усіх процедур, пов'язаних із волевиявленням населення та можливою згодою країн Заходу, принаймні, впродовж 1919 – початку 1920 рр.

У січні 1920 р. у Рівному керівництвом Волинського фронту було складено меморіал стосовно майбутніх операцій на сході та політики по відношенню до місцевого населення: «Якби ми сьогодні запитали у наших політиків про цілі нашої війни на сході, то вони б не знали, що нам відповісти [...] Попри це, ми повинні захистити наше населення, котре проживає на східних кресах» [8, к. 28]. Подібна постава спонукала контингенти Війська Польського перейматися справами війни, а не розважати над політичним виміром ведення бойових дій на східних територіях.

Згідно із наказом Ю.Пілсудського від 17 січня 1920 р., на східних теренах, зайнятих польськими військами, утворювалася нова політико-адміністративна одиниця – Цивільне управління земель Волині і Подільського фронту (ЦУЗВ і ПФ) [4, с. 99]. Адміністративним центром обрали м.Луцьк [1, арк. 18]. Управління новою владною структурою здійснював Головний комісар, який призначався Начальником держави за пропозицією Генерального комісара східних земель. Головним комісаром ЦУЗВ і ПФ від 17 січня 1920 р. обрали А.Мінкевича [13, с. 1-2].

Варто додати, що ЦУЗВ і ПФ поділялося на Волинський і Подільський округи. Так, від 17 січня 1920 р. начальником Волинського округу було призначено С.Равіча-Смольського [13, с. 5-6]. Подільський округ у складі Кам'янецького, Проскурівського, Новоушицького та Летичівського повітів очолив Б.Крачкевич. Його заступником призначили колишнього Володимирського старосту Т.Кшижановського. До Волинського округу було приєднано Старокостянтинівський повіт у межах його зайняття польськими військами. У січні 1920 р. старостою Луцького повіту було призначено С.Мазуркевича, а Заславського – М.Франковського [14, с. 6]. Варто зазначити, що ЦУСЗ і надалі продовжувало своє функціонування та вважалося, принаймні офіційно, керівним органом у справах ЦУЗВ і ПФ.

Насправді, новий адміністративний орган підпорядковувався винятково Начальнику держави. Генеральний комісар ЦУСЗ Є.Осмоловський звертав увагу на те, що юридично залишаючись керівником ЦУЗВ і ПФ, він не мав жодного впливу на Головного комісара. Останній видавав розпорядження, що

мали силу закону та звітував лише Ю.Пілсудському. Механізм контролю ЦУСЗ над ЦУЗВ і ПФ був відсутній [9, с. 72]. А.Мінкевич був повністю незалежним від Генерального комісара ЦУСЗ. Незважаючи на положення розпорядження від 17 січня 1920 р. Є.Осмоловський не отримав на затвердження жодного указу Головного комісара. Терени Західної Волині отримували окремі субсидії на свою діяльність, а керівництво не звітувало перед ЦУСЗ. Окрім цього, не відбулося узгодження фінансового розрахунку між ЦУСЗ та ЦУЗВ і ПФ. Остання адміністративна структура перейняла бюджет, що був у віданні Волинського округу та у майбутньому зверталася за субсидіями безпосередньо до міністра фінансів Речі Посполитої, оминаючи при цьому чиновників ЦУСЗ. Видається, що терени Західної Волині на початку 1920 р. стали фактично автономною управлінською одиницею, що підпорядковувалася винятково Начальнику держави.

Відокремлення Західної Волині від ЦУСЗ було наслідком розбіжностей, що простежувалися між регіоном та іншими східними територіями. У краї переважало українське населення. До того ж, на окремій адміністрації наполягали місцеві поляки із товариства «Поляки Волинської землі», котрі ще у червні 1919 р. зверталися із подібними пропозиціями до Начальника держави та командування Волинського фронту.

Ситуаційний рапорт політичної секції II відділу вищого командування Волинського фронту аналізує суспільно-політичну ситуацію на території Волинського округу ЦУЗВ і ПФ на початку лютого 1920 р.: «Острозьке староство негативно налаштоване до жандармерії та перешкоджає її діяльності. На керівних посадах у повіті дивним чином опинилися особи проти котрих ведеться слідство. Окрім цього, частими є випадки порушень, які застосовують солдати до місцевого населення [8, к. 122]. Відзначалося, що траплялися випадки грабунків, в яких помічали військових. Непрості відносини між солдатами й офіцерами призводили до соціального хаосу у регіоні. Суперечки між цивільними та військовими органами влади Речі Посполитої сприяли негативному налаштуванню населення до Польської держави.

5-6 лютого 1920 р. у Луцьку відбувся з'їзд землевласників Волині, котрий на таємних засіданнях критично оцінював позицію Начальника держави стосовно проведення плебісциту на теренах Західної Волині. Делегати

засідання виступали за негайне приєднання регіону до складу Речі Посполитої та необхідності «злиття краю» із Польщею [7, s. 368]. Місцеві управлінські кадри надалі відхиляли клопотання населення, наприклад, стосовно легалізації кооперативів та інших громадських об'єднань.

16 лютого 1920 р. начальник Подільського округу видав відозву до місцевого населення, в якій від імені ЦУЗВ і ПФ запевняв на прагненні налагодити суспільно-політичну ситуацію у регіоні та підтримувати місцеве населення у всіх сферах життя, незалежно від національності та релігійної приналежності. Українцям гарантувалася підтримка у справі вільного культурного й освітнього розвитку [15, s. 46].

Реорганізація ЦУСЗ призвела до змін в адміністрації Володимирського повіту. Свою посаду залишив староста Т. Кшижановський. На його місце було призначено адвоката із Києва – Гука, котрий до цього вже працював на різних посадах в управлінні. Змінилися принципи, що були започатковані колишнім керівником повіту, пов'язані із дисципліною та порядком: «Наразі управлінці приходять о 9 годині ранку лише для того, щоб відсидітися. Складається враження, що староство є інституцією створеною винятково для чиновників [...] Населення, поступово, перестає звертатися у різних справах до адміністрації [6, k. 130]. Лише 10 травня 1920 р. старостою Володимирського повіту було призначено К. Клечинського. Наслідком подібної політики адміністрації, що не враховувала потреби національних меншин було загострення постави населення Володимирського повіту до місцевої адміністрації та центральних органів влади Речі Посполитої.

1 березня 1920 р. у м. Рівно був складений інформаційний комунікат керівника політичної секції Волинського фронту, який окреслив політику Війська Польського до теренів Західної Волині: «Наразі Уряд Речі Посполитої намагається підтримати український національний рух задля утворення незалежної України [...] Достовірні джерела повідомляють, що Волинь буде перебувати в складі Польщі, однак остаточне питання про східний кордон ще не вирішене [...] Отаман Петлюра, котрий перебуває у Варшаві, погодився на включення спірних територій Східної Галичини і Волині до Польщі [...] У всіх суперечках між українцями та росіянами варто підтримувати перших. На територіях зайнятих польськими військами варто не допускати

жодних українських маніфестацій національного характеру однак відноситися до населення потрібно прихильно, сприяючи розвитку господарства й агітуючи за незалежну Україну і польсько-український союз, що спрямований проти Росії» [8, k. 303-306].

Весною 1920 р. ситуація на теренах Західної Волині, зважаючи на попередню напружену та нестабільну політичну і соціально-економічну ситуацію, нормалізувалася. На підтвердження варто навести ситуаційний рапорт старости Звягельського повіту за період від 3 до 10 березня 1920 р. Староста зазначав, що на початку березня у рамках повіту був організований Любарський адміністративний район. У його містах розпочали своє функціонування тимчасові магістрати, а у сільських місцевостях – тимчасові гмінні уряди. Староста також відзначав, що найбільше бракує кваліфікованих працівників та урядників, які могли б гідно, чесно та фахово виконувати свої обов'язки [10, s. 177].

У березні 1920 р. було звільнено шкільного інспектора Волинського округу Б. Заянчковського, котрий провадив колонізаційну освітню політику стосовно національних меншин і був прихильником інкорпораційної програми Р. Дмовського. На нову посаду було призначено члена ППС – Ритлера [7, s. 361]. Хоча, варто відзначити, цей крок суттєво не змінив освітню політику на теренах Волинського округу ЦУЗВ і ПФ.

21 квітня 1920 р. був підписаний українсько-польський договір, який у сучасній історіографії називають договором Петлюра-Пілсудський. За його постановами українська сторона визнавала легітимними права поляків на західноукраїнські землі, зокрема, і на Західну Волинь. Виходячи з цього, уряд Речі Посполитої розпочав процес безпосереднього приєднання теренів регіону до складу Польської держави.

Після підписання польсько-українського договору розпочалася польсько-більшовицька війна, що частково внесла корективи в організацію та функціонування польських адміністративних органів на теренах Західної Волині. Управлінський апарат Речі Посполитої активно розшукував диверсантів і прихильників більшовиків [2, арк. 9]. 25 квітня 1920 р. розпочався польсько-український наступ на Київ. Західна Волинь стала безпосереднім з'єднанням з фронтом.

Від квітня 1920 р. розпочалося підпорядкування ЦУСЗ і ЦУЗВ і ПФ центральному уряду у Варшаві. Так, від 22 квітня 1920 р. Гене-

ральний комісар підписав розпорядження про ліквідацію, починаючи з 1 травня того ж року, уряду представника Генерального комісара при керівництві Литовсько-Білоруського фронту [10, s. 179]. Генеральний комісар східних земель і формально підлеглий йому Головний комісар ЦУЗВ і ПФ, переходили під безпосереднє керівництво Ради Міністрів Речі Посполитої. Перший з них отримував можливість участі у засіданнях уряду з правом голосу у справах, що стосуються східних земель.

У зв'язку з цим за наказом Начальника держави від 29 травня 1920 р. із ЦУЗВ і ПФ вилучалися, починаючи від 10 червня 1920 р., наступні повіти: Володимирський, Ковельський, Луцький, Дубенський і Рівненський в їх традиційних кордонах, а також частина Острозького повіту, що входила до Рівненського повіту та північно-західна частина Кременецького повіту. Управління цих повітів передавалося безпосередньо Раді Міністрів Польщі [14, s. 93].

Одночасно на Західній Волині і надалі йшов процес інтенсивного зміцнення структур польської адміністрації. Про це свідчить рапорт заславського старости від 11 травня 1920 р. [3, арк. 28]. Він всесторонньо характеризує суспільне життя та діяльність адміністративних і судових підрозділів на підлеглих йому територіях повіту. Дана інформація складалася з 13 частин: політична ситуація, стан громадської безпеки, адміністративний стан повіту, суспільний і господарський стан повіту, продовольча ситуація, санітарний стан, технічна та комунікаційна робота, кількість в'язнів у тюрмах, кількість арештованих, кількість адміністративно покараних, кількість виданих перепусток і посвідчень, прибуток повітової каси на день 9 травня 1920 р.

Вищеназвані події розглядалися польським соціумом Західної Волині як процес остаточного включення теренів регіону до Речі Посполитої. 18 червня 1920 р. у Володимир-Волинському був утворений Комітет об'єднання Волині з Польщею [10, s. 180]. Його очолив бургомістр Володимир-Волинського Ф. Тверд. До складу нового об'єднання входили представники всіх національностей і громадських організацій, що діяли на теренах Західної Волині. Серед них: Я. Березовський – представник українців, Б. Стразберг – представник євреїв, Д. Грешатанський – представник православного духовенства і Ф. Рапчевський – представник від польського населення. Комітет видав відозву із наступним змістом: «наказом

Начальника польських військ управління Волині було передане уряду Речі Посполитої Польщі. Цей факт ми радісно вітаємо – як остаточне об'єднання Волині із Польщею». Далі зазначалося, що Західна Волинь входила до складу Польщі на рівних засадах: «як вільні з вільними – рівні з рівними» [10, s. 181].

Регіон перебував у складі Польської держави до середини літа 1920 р. Зважаючи на наступ більшовиків, терени краю у липні – серпні того ж року були зайняті більшовиками. Як наслідок, польська адміністрація у краї була зруйнована й евакуйована до центральних районів Польщі.

Отож, з одного боку, польська адміністрація на теренах Західної Волині протягом досліджуваного періоду досягла значного успіху у процесі інтеграції регіону до складу Речі Посполитої, з іншого – зробила певні помилки, що негативно відбилися на її відносинах із центральними органами влади. Це на нашу думку, було пов'язано із внутрішньополітичною боротьбою у самій Польщі, що розгорнулася між прихильниками Р. Дмовського та прибічниками Ю. Пілсудського. Траплялися випадки невиконання наказів вищих органів влади та нехтування розпорядженнями Генерального комісара східних земель. До порушників застосовувалися покарання й у деяких випадках навіть тюремні ув'язнення. Разом з тим, за причину цих дестабілізуючих процесів можна вважати особисте намагання представників чиновницького апарату покращити своє матеріальне становище, користуючись нестабільною ситуацією у досліджуваному регіоні впродовж першої половини 1920 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), ф.58, оп.1, спр.31 «Ситуаційний рапорт Ковельського повітового старости до начальника Волинського округу в Луцьку за 12-18 травня 1920 р.», 39 арк.
2. ДАВО, ф.52 «Секція дефензиви на Волині 2-го відділу командування 6-ої армії», оп.1, спр.1 «Доноси агентів і переписка з постерунками про розшук комуністів, членів ревкомів та інших осіб», 298 арк.
3. ДАВО, ф.58, оп.3, спр.2 «Ситуаційні рапорти Заславського повітового старости», 28 арк.
4. Разиграев О.В. Польська державна поліція в Західній Волині у 1919-1926 рр. / Олег Володимирович Разиграев. – Луцьк: Волинські старожитності, 2012. – 444 с.
5. Biblioteka Publiczna w Warszawie (dalej – BPW), Dział Starych Druków i Rękopisów, sygn. Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (dalej – ZCZW), nr. akc. 1773/3/II. Z pobytu Naczelnika Państwa na Wołyniu. Notatka anonimowa przeznaczona do prasy. – 484 k.
6. BPW, Dział Starych Druków i Rękopisów, ZCZW, nr. akc. 1681. Raport powiatu Włodzimierskiego za okres 2 lutego – 9 marca 1920 r., 180 k.
7. Gierowska-Kallaur J. Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919 – 9 września 1920) / Joanna Gierowska-Kallaur. – Warszawa: Wydawnictwo «Neriton», Instytut Historii PAN, 2003. – 447 s.
8. Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce. – Zesp. 701/2

(Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza). – Sygn. 7 (wrzesień-listopad 1920 r.), 536 k

9. Kalata K. Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich w latach 1919-1920. Struktura organizacyjna i zarys działalności / Konrad Kalata // Czasopismo Prawno-Historyczne, 2003. – № 55. – S. 61-111.

10. Kozyra W. Ziemia Wołyńska w okresie funkcjonowania administracji Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich i Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego (1919-1921) / W. Kozyra // Ukrainica Polonica. – 2004. – № 1. – S. 169-185.

11. Mędrzecki W. Przemiany społeczne i polityczne na Wołyniu w latach 1917-1921 / Włodzimierz Mędrzecki // W Metamorfozy społeczne: badania nad dziejami społeczeństwa polskiego w XIX i XX

wieku pod red. J. Żarnowskiego, t. I. – Warszawa, 1997. – S. 137-170.

12. Piłsudski J. Pisma zbiorowe / Józef Piłsudski / Wydanie prac dotychczas ogłoszonych, redakcja, wstęp i przypisy K. Świątalski, t. 5. – Warszawa, 1937. – S. 131-133.

13. Rozkaz Naczelnego Wódza Wojsk Polskich z dnia 17 stycznia 1920 r. w przedmiocie utworzenia Komisarjatu Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego (dalej – DzU ZCZW i FP). – 1920. – № 1. – Poz. 1-2. – S. 1-6.

14. Rozkaz Naczelnego Wódza Wojsk Polskich z dnia 29 maja 1920 r. w przedmiocie przekazania zarządu powiatów Wołyńskich Rządowi Rzeczypospolitej Polskiej // DzU ZCZW i FP. – 1920. – № 13. – Poz. 167. – S. 93.

15. Wschód Polski. – 1920 r. – № 5. – S. 46.

Гладишук Сергій Особливості функціонування польської адміністрації у Західній Волині у першій половині 1920 р.

У статті розкривається процес державної легітимізації та механізм функціонування польської адміністрації у Західній Волині у першій половині 1920 р. Встановлено, що регіональний рівень польської державної адміністрації у зазначений період представляли тимчасові політико-адміністративні утворення та повітові староства

Ключові слова: польська адміністрація, Західна Волинь, повітове староство

Гладышук Сергей Особенности функционирования польской администрации в Западной Волини в первой половине 1920 г.

В статье раскрывается процесс государственной легитимизации и механизм функционирования польской администрации в Западной Волини в первой половине 1920 г. Установлено, что региональный уровень польской государственной администрации в указанный период представляли временные политико-административные образования и уездные староства.

Ключевые слова: польская администрация, Западная Волинь, уездное староство

Gładyszuk Sergii Establishment of the Polish administration in Western Volyn in 1920

The article reveals the process of legitimization the state and mechanism of functioning of the Polish administration in Western Volyn in 1920. Found that the regional level of the Polish state administration in this period was introduced temporary political and administrative entities and county authorities. Studied primary measures of the administrative apparatus Second Polish Republic in the region and society response to short-term replacement Polish Bolshevik government in summer 1920 in the set period was establishing a new administrative system which had organized its activities according to the needs of all nations of the province. Given the multi-ethnic structure and its western Volyn and religious richness, performance goals significantly hampered. Part of society duly accepted the new political realities and tried to adapt to them, the other hauled organizational work for the destabilization of administration. Ukrainians who were in numerical majority, tried to achieve equality in political and economic life of Poles. Some organization want to worked with Ukrainian peoples on the traditional principles «free peoples with free peoples». Some Jews and Germans, especially during the Polish-Bolshevik war, distinguished cooperation with the Red Army. Affluent Czechs and Poles predictably supported the administrative apparatus of the Second Polish Republic.

Keywords: Polish administration, Western Volyn, county authorities

Рецензенти:

Кривошея І.І., к.і.н., професор

Тробські Мацей, доктор габлітований, професор

Надійшла до редакції 16.06.2016 р.